

החברתיים של הציבור הרחב בהעניקה לו יסודות חינוכיים של רוחחה חברתית, ונשארה נאמנה תמיד לדמוקרטיה ולחירויות האדם.

פרופ' יהושע פורת הוא פרופסור אמריטוס להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטה העברית בירושלים.

David S. Landes,
The Wealth and Poverty of Nations:
Why Some Are So Rich
and Some So Poor
W. W. Norton, 1998
650 עמודים

ביקורת: יצחק קליין

דיויד לאנדס, היסטוריון הכלכלה הדגול מאוניברסיטת הרווארד, הקדיש חלק ניכר מהקריירה שלו לקידום הרעיון הלא־אפנתי שלפיו התרבות המערבית חוללה שינוי דרמטי וחיובי בעליל בעולם כולו. בכך היה לאנדס ליריבם של כל הרלטיביסטים התרבותיים. אנשי השבט האמור טענו במהלך הדור האחרון שהשיגי המערב אינם חשובים, ושם אמנם יש בהם כאלה, הרי שתרבויות אחרות עשו זאת קודם, או במידה שווה של הצלחה. מטח היריות האחרון של לאנדס, ספרו עושר העמים ודלותם, שאפנתי בדיוק כשם שמעידה כותרתו, ומחברו מסתמך במידה רבה על ממצאי הקודמים בניסיון להכריע את הוויכוח אחת ולתמיד על ידי גיבושו של תיאור היסטורי מקיף של הגורמים הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים אשר חברו יחדיו כדי להועיד את אירופה לגדולות. אלמלא לקה התיאור ההיסטורי

הנרחב שלו בחיסרון תיאורטי מכריע, אפשר בהחלט שהדבר היה צולח בידו.

קרב זה אינו חדש ללאנדס. מאבקו ללמד סגוריה על מעלותיו של הקפיטליזם המערבי החל בשנת 1964, כאשר פרסם מסה של שלוש מאות עמודים על תולדות התעשייה והטכנולוגיה באירופה בהיסטוריה הכלכלית של אירופה של קיימברידג'. חיבור זה, אשר הביא את סיפור המעשה רק עד לספה של מלחמת העולם הראשונה, הכשיר את הקרקע לקראת ספר מקיף וארוך יותר שראה אור בשנת 1968 תחת הכותרת פרומתיאוס לא־כבול. בספר זה, כפי שמעידה כותרתו, גילה לאנדס עד כמה שונה השקפתו ביחס להתפתחות הכלכלית של המערב מהשקפתם של מרקס, אנגלס ורוב עמיתיו מסגל אוניברסיטת הרווארד (למעט, אולי, אנשי החוג לכלכלה). בעבודותיו אלה טען לאנדס שההתפתחות התעשייתית לא זו בלבד שהגדילה עשרות מונים את כוחותיה היצרניים של התרבות המערבית, אלא אף הביאה עימה שיפור מהפכני באיכות החיים של מאות מיליוני בני אדם מן השורה. כדי להוכיח זאת, שטח לאנדס לכפי הקורא סיפור מרתק, היונק משפע מרשים של מקורות. היו אלה תולדות הכלכלה במיטבן: תיאוריה גורפת, לא אהודה על אנשי אקדמיה בעלי חשיבה קונפורמית, שהושתתה בדקדקנות על מחקר קפדני ורחב יריעה.

בחיבורו מהפך בזמן, שפורסם בשנת 1983, העלה לאנדס טיעון דומה, והפעם השתמש בחידוש מתודולוגי מבריק: מהפך בזמן, הפורש לכאורה היסטוריה של דרכי מדידת הזמן והתפתחות השעונים לסוגיהם באירופה, הרחיק לכת מעבר לדיווח ההיסטורי גרידא והתחקה אחר הסיבות החברתיות. מניין באה הדרישה לשעונים ושעוני יד יותר ויותר מדויקים? מה היה טיבם של אלה שרצו בהם

יותר מאשר בכל מקום אחר בעולם. שאר העולם לא החל במהפכה המודרניסטית עד אשר למד מן המערב או היה נתון לשליטתו.

השליש הראשון של הספר עוסק בתחום שלאנדס מכיר היטב, הלא הוא הסיפור המורכב והמרתק המתאר כיצד הפכה אירופה לחוד החנית בטכנולוגיה ובייצור התעשייתי בעולם. לפני אלף שנים אירופה הייתה עדיין מרוששת, נבערת ונטולת כוח פוליטי, ופולשים מצפון, ממזרח ומדרום צרו עליה. "ההסתברות באותה עת... לדומיננטיות אירופית", כותב לאנדס, "שאפה לאפס. כעבור חמש מאות שנים היא הייתה קרובה לאחד". בשלב זה כבר הייתה אירופה הציביליזציה המשגשת והמתקדמת ביותר מבחינה טכנולוגית על פני כדור הארץ, בייחוד בתחומים החיוניים של טכנולוגיה ימית וצבאית. אנשיה הקימו רשתות בינלאומיות של מסחר ומימון. הערים החלו לפרוח ויצרו את הצומת שחיבר בין המסחר, התעשייה, החדשנות והיזמות, ואשר היה עתיד להניע את המודרניזציה הטכנית קדימה במהלך חמש המאות הבאות. ריבוי של ישויות השלטון הוביל לתחרות, ולפיכך לקדמה. בבריטניה עתידות היו מגמות אלה לקבל תאוצה ולהביא למהפכה התעשייתית, ואומות אחרות הלכו עד מהרה בעקבותיה. בגרמניה שירתו אוניברסיטאות את התעשייה, ומדענים גויסו לתעשיות כדוגמת הכימיקלים והתרופות, ובכך נוצר דפוס שהיה עתיד להמריץ את החדשנות הטכנולוגית במאה העשרים. לאנדס טוען שיריבות זו בין מדינות הלאום של האזור הייתה מרכיב חיוני בהתקדמותה של אירופה לקראת העידן המודרני. מעשי איוולת של ממשלה אחת יכלו לשמש כלקח למדינה אחרת, כדי שתימנע מהם; מדענים והוגי דעות, וכמוהם גם קבוצות דתיות שנמלטו

עד כדי כך, שאנשים מן השורה נהגו להטיל גורל כדי שתיפול בידיהם הזכות לקנות את המוצר החדש מיד עם צאתו מבית מלאכתו של השען? ובכן, הייתה בהם קבוצה של אנשים אשר ביקשו לנצל את זמנם במירב היעילות או לתאם פעילויות מורכבות; קבוצה אחרת כללה מדענים שנוקקו למדידת זמן מדויקת לצורך ניסויים שערכו; בקבוצה נוספת היו מגלי עולם שהיו זקוקים לכרונומטרים כדי לקבוע קווי אורך (מה היה טיבם של אותם מגלי עולם?). ההיסטוריה של השעונים הפכה תחת ידיו של לאנדס להיסטוריה של היזמות, התגליות, ההמצאות, דרכי החשיבה המדעית, ולא פחות חשוב מכך, של מוסר העבודה הפרוטסטנטי – דיוקן תרבותי של ציביליזציה ייחודית.

בחיבוריו המוקדמים של לאנדס הייתה אמנם פריצת דרך חשובה, אבל הם היו רחוקים מלהיות קו פרשת המים, כדרך שמתיימר להיות עושר העמים ודלוחם. בספר זה טוען לאנדס במפורש שתרבות המערב היא תרבות ייחודית. מטרת הספר, כפי שמעיד עליו שמו, היא להסביר את הפערים בהישגיהן של כלכלות הלאומים השונים; אולם הסיבות לפערים אלה טמונות, על פי לאנדס, לא במישור של מדינות הלאום אלא במישור של התרבות והציביליזציה. לאנדס טוען שהישגיהן של אומות המערב נעוצים בתרבות יותר מאשר בטכנולוגיה גרידא, ושלפיכך לא היה ניתן להגיע אליהם בשום מקום אחר; הטכנולוגיה כשלעצמה אינה אלא תוצר של תרבות. הערכים שהולידו קדמה במדע ובתעשייה הולידו גם הרבה יותר מכך: את כל התרבות של העידן המודרני. בזכותם של ערכים אלה העניקה התרבות המערבית לבניה יותר מכל תרבות אחרת: יותר עושר, יותר נוחות, בריאות ותזונה טובות יותר, יותר נאורות ובסופו של דבר יותר חירות לרובם המכריע של בני אדם,

למהפכה בת קיימא ברווחתם של בני אדם ובגישתם כלפי העולם וכלפי הזולת.

כך, לפחות, רואה לאנדס את הדברים. בעוד שעושר העמים ודלוחם מיטיב לשכנע כיצד הגיעה אירופה עד היכן שהגיעה, חולשת הספר היא בהתייחסותו לציביליזציות הלא־מערביות, אלה שנידונו לעוני משום שלא חיקו את המערב או לא יכלו לחקותו. את הטענה שלא עשו זאת קל להוכיח: הודו, שהייתה פעם יצרנית הכותנה הגדולה בעולם, לא השכילה לפתח תעשיית טקסטיל ממוכנת; סין לא השכילה לתרגם את המסורת הפילוסופית שלה לתרבות מדעית אמיתית; תרבותה של אמריקה הלטינית שאלה הרבה מן המערב, אך לא עלה בידה לפתח מדיניות כלכלית תחרותית. לעומת זאת, הטענה שלא היה ביכולתן לחקות את המערב היא שונה בתכלית, ואינה מוצאת לה תימוכין בראיות לכאורה שמציג לאנדס. אמנם הוא מציע שלל הסברים לפיגורן של ציביליזציות אחרות: להודו הייתה מסורת של הסתמכות על מלאכת כפיים; תרבותה של אמריקה הלטינית לא הייתה בה יזמות די הצורך; תרבויות לא־מערביות דיכאו נשים. בכמה אזורים תנאים קיצוניים של דת, או של אקלים, או שניהם יחד סיכלו כל יזמה שהייתה עשויה להוביל להתפתחות רצופה ומתמשכת. ברם, הסברים אלה אינם מצטרפים לכדי תיאוריה קוהרנטית בנוגע לגורמים התרבותיים אשר קובעים את ההתפתחות הכלכלית. כוחות כלכליים נוטים להוציא אנשים מדפוס התנהגות מסורתיים ולהביאם אל דפוסים יותר יצרניים; מדוע לא פינתה העדפתה של הודו למלאכת כפיים מקום לשיטות הייצור המערביות שעלו עליה? היחס כלפי נשים יפניות היה רע בדיוק כמו היחס לנשים בכל מקום אחר בעולם במהלך תהליך המודרניזציה; מדוע יפן עברה מודרניזציה,

מדיניות בארץ מוצאן, התקבלו בזרועות פתוחות במחוזות הסמוכים. בסופו של דבר – בחלוף עשרות או אף מאות שנים – השיטה הטובה ביותר, בין אם בתחום המשפטים, החינוך, המדעים, הטכנולוגיה או המדיניות, נפוצה בכל רחבי היבשת. אחת ההשלכות לכך הייתה התפשטותם של הליברליזם האינטלקטואלי ושל עקרונות החקירה המדעית.

לאנדס מתכוון בעצם להראות כאן שדפוסי הציביליזציה שהביאו לעליונות האירופית כבר היו קיימים הרבה לפני מימושה של אותה עליונות. הוא מקדיש חלק נכבד מהמשך הספר להוכחה שבשום מקום אחר לא היו קיימים דפוסים תרבותיים דומים, ששאר העולם לא החל במהפכה המודרניסטית – וגם לא יכול לעשות זאת – עד אשר המערב הראה לו את הדרך. שעה שתרבות מדעית הייתה לרכיב מרכזי של תרבות המערב, בשום ציביליזציה אחרת לא היו אפילו ניצנים שלה בין המאה החמש־עשרה לבין המאה התשע־עשרה: לא בעולם הערבי, אשר נהנה מתקופה פורייה של חקירה מדעית והתפתחות אינטלקטואלית בעת שבה אירופה הייתה שרויה בחשכת ימי הביניים; ולא אצל הסינים, אשר יכלו להתפאר בתגליות מדעיות חשובות ובעליונות טכנית בין המאה החמישית לבין המאה החמש־עשרה. בציביליזציות אלה המדע לא היה תוצר של זרם מרכזי בתרבות וגם לא הייתה לו השפעה מתמשכת ניכרת עליה. שלא כאירופים, תרבויות אלה לא התייחסו לקדמה חומרית, ללוגיקה קפדנית, לשיפור עצמי ולגילוי ולחקירה מדעיים כאל בעלי ערך משל עצמם. כתוצאה מכך הן שכחו רבות מתגליותיהן, זאת בשעה שקהילת המדע האירופית טרחה לשמר את הישגיהן והשתמש בהם כנדבך. רק במערב יכול המדע – ואמנם כך היה – להביא

ולא כן אפריקה? מדוע לא היה הנפט במזרח התיכון לקרש קפיצה להתפתחות? לעתים קרובות מדי מציע הספר במקום הסברים הכללות כגון:

כישלון מקשיח את הלב ומכה את העין. עד כה חיפשו מפסידי המזרח התיכון פיצוי בפונדמנטליזם דתי ובתוקפנות צבאית. ברמה העממית, תפילה ואמונה מספקות נחמה לסובל מאין־אונות ומבטיחות לו גמול.

בלי להתייחס לדברים אחרים שניתן לומר על הסבר זה, קשה להבין מה הקשר שלו לכלכלה. למעשה, מדינות בעלות משאבים טבעיים, ובייחוד נפט, מתקשות לפתח תעשייה; כך היה המצב בעבר גם באומות עשירות כמו בריטניה, הולנד ואוסטרליה. כיצד יכול היה מחברו של עושר העמים ודלוס להוכיח את טיעונו העיקרי? ייתכן שלאנדס היה מצליח בכך אילו הציע לסווג את מאפייני התרבות המערבית ולאפיין את הקשר בינם לבין התפתחות כלכלית מוצלחת, ואחר־כך מנתח את התרבויות האחרות בהתאם לאמות מידה אלה. החיבור שיצר לאנדס בין מדידת הזמן לבין תרבות הנשענת על יזמות, מדע וחקירה הוא דוגמה אחת לדרך שבה ניתן לעשות זאת. דוגמה נוספת היא מושג ה"מוכנות למכונות" – יכולתה של חברה לשלב מכונות בתהליך הייצור – המשמש את לאנדס בבואו להסביר מדוע ארצות מערביות מסוימות התקשו ללכת בעקבותיה של בריטניה ולהתחיל במהפכה התעשייתית, בעוד אחרות הצליחו בכך בנקל. לצורך המחשה ניתן, למשל, לאשש את ההבדל לכאורה במידת מוכנותן של בלגיה ופולין למכונות בתחילת המאה התשע־עשרה באמצעות נתונים לגבי מספרם וסוגיהם של האומנים המיומנים בעריהן של אותן ארצות ולגבי

ההשפעות שהביאו להבדלים ביניהן. טיפול מכוון בנושא לפי קווים אלה יש בו כדי לאבחן באילו דרכים תורמים רכיבים תרבותיים מסוימים להתפתחות הכלכלית, ולשמש ככלי להערכת הימצאותם או העדרם של רכיבים אלה בתרבויות ובחברות שונות. הספר שהייתה מניבה גישה זו היה מובנה ותיאורטי יותר; הוא היה מנוסח בצורה יותר יובשנית, וכולל בתוכו יותר נתונים סטטיסטיים. עם זאת, הוא היה עשוי להיות מלאכת מחשבת אינטלקטואלית, משהו דמוי מהלומת המחץ שלאנדס קיווה להנחית.

ד"ר יצחק קליין הוא חוקר למדיניות ציבורית.

ג'ון קנת גלברייט 'החברה הטובה': העדיפות החברתית'

אסטרולוג הוצאה לאור, 1997
מאנגלית: דרורה בלישה
128 עמודים

ביקורת: אברהם פלץ

משנות הארבעים המאוחרות של המאה העשרים ועד לשנות השבעים היה ג'ון קנת גלברייט הכלכלן הנקרא ביותר במערב. גלברייט, תלמידו של ג'ון מיינרד קיינס שהיה בצעירותו פעיל נלהב במסגרת ה"ניו דיל" של פרנקלין רוזוולט, נעשה במהלך השנים לעושה הנפשות המשכנע ביותר בארצות־הברית למדיניות הכלכלית שדגלה בהתערבות לסוגיה. גלברייט, כפי שציין משקיף אנגלי, היה עמוד התווך של השמאל בארצות־הברית, אדם שחריפות שכלו,